

PRETPREPORODNI KNJIŽEVNI JEZIK
— STARIJI NOVOHRVATSKI

O NEKIM ZNAČAJKAMA
PRETPREPORODNOGA KNJIŽEVNOGA JEZIKA

Alemko Gluhak

U Hrvatskom je jezikoslovlju uobičajena podjela hrvatske jezične povijesti — s pisanim idiomima hrvatskokrkvenoslavenskim, pokrajinskim pismenim jezicima, dva pismena jezika iz vremena standardizacije te s današnjim opće-hrvatskim novoštokavskim standardnim jezikom — na šest razdoblja i više faza unutar njih. Sažet pregled takve podjele naše jezične povijesti dao je Dalibor Brozović u temeljnom djelu o mjestu hrvatskoga jezika: *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti* (u zb. *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. A. Flaker i K. Pranjić, Zagreb 1978), a i prije, i takva je podjela, u tekstu Dragice Malić, nešto detaljnije dana u *Hrvatskoj gramatici 1995* autora iz Zavoda za hrvatski jezik.

Veoma se rijetko u nas upotrebljavaju nazivi *starohrvatski*, *srednjohrvatski*, *novohrvatski* i slični, kakvi su ipak uobičajeni za druge jezike.

Naprimjer, jasna je razdioba engleskoga jezika, i poznate su značajke svakoga od razdoblja te razdiobe.

Povijest engleskoga jezika počinje doseljavanjem Angla, Sasa i Juta u Britaniju u V–VII. stoljeću. *Staroengleski* jezik (ili anglosaski, anglosaksonski) sa svoja tri

glavna dijalekta (anglski nortumbrijski i mersijski, zapadnosaksonski, jutski kentski) obuhvaća jezik pismenosti od tekstova s kraja VII. stoljeća do normanskoga osvajanja Britanije u XI. stoljeću (1066).

U *srednjoenglesko* jezično vrijeme pismenost na engleskom jeziku bila je na veoma niskoj razini u razdoblju od konca XI. do početka XIII. stoljeća, dok je za to vrijeme cvjetala normanska kultura. Od XIII. stoljeća raste broj tekstova pisanih na engleskom jeziku. 1362. lord kancelar otvara zasjedanje parlamenta govorom na engleskom jeziku. Otad se francuski jezik Normana s vremenom gubi, kao što se gubi i značenje latinskoga jezika. Od 1489. djelovanje parlamenta jest na engleskom jeziku. Od XIV. stoljeća raste značenje londonskoga dijalekta.

S rastom ekonomske snage Engleske mijenjaju se i društvene prilike. *Novoenglesko* jezično vrijeme ide od XV. stoljeća naovamo, s tim da je vrijeme do XVII. stoljeća vrijeme ranoga novoengleskoga jezika. Jezik XVI. i XVII. stoljeća bio je još nesređen, nenormiran, *razmazan*. Od XVII. i XVIII. stoljeća, s gramatikama i rječnicima, novoengleski jezik sređuje svoju normu i s vremenom postaje ono što je danas.

Tradicionalna podjela povijesti njemačkoga jezika, koju je prvi dao Jakob Grimm, ide ovako: *starovisokonjemački* jezik jest jezik VIII–XI. stoljeća; *srednjovisokonjemački* obuhvaća razdoblje od sredine XI. do sredine XIV. stoljeća; *novovisokonjemački* jezik ima svoje vrijeme od sredine XIV. stoljeća (a vrijeme do XVI. jest vrijeme ranoga novovisokonjemačkoga jezika).

Takve razdiobe jezika na *stari*, *srednji* i *novi* ima valjda većina jezika dulje povijesti. Svako od tih jezičnopovijesnih razdoblja ima i svoje značajke: fonetske, gramatičke, tvorbene, sintaktičke, rječničke. Za svako se od tih razdoblja može reći po čemu se razlikuje od sljedećega ili prethodnoga u svakoj od tih značajki. Te značajke zapravo i dijele jezike na stare, srednje i nove. Teško je učiniti rez i reći da je upravo neka godina razdjelnica tih razdoblja, ali granicu, koja je ipak *razmazana* i nedovoljno jasna, čine ponekad više odgovori na pitanja što nešto nije nego što nešto jest: ta i ta mala značajka ne pripada tom i tom razdoblju. Tek snopovi značajki čine neko od tih jezičnih razdoblja.

I za hrvatski jezik možemo načiniti takvu razdiobu razdoblja njegove povijesti — zapravo, i njegove pretpovijesti (kao što i za druge jezike možemo govoriti o njihovoj pretpovijesti, o vremenu prije pismenih zapisa tih jezika) i povijesti.

Tako pretpovijesno i šest povijesnih razdoblja hrvatskoga jezika možemo podijeliti u dvije skupine, unutar kojih možemo uspostaviti podjelu na jezik stari, srednji i novi:

predstandardno vrijeme

- pretpismeno (od doseljenja do prve pismenosti): *prahrvatski jezik*;
- pismenost i književnost hrvatskoga srednjovjekovlja (IX/X–XV. st.): *starohrvatski jezik*;
- jezični izraz u XVI. stoljeću: *stariji srednjohrvatski jezik*;
- jezični izraz u razdoblju 1600–1750: *mlađi srednjohrvatski jezik*;

standardno vrijeme

- od sredine XVIII. stoljeća do narodnoga preporoda, *stariji novohrvatski jezik*;
- od preporoda do 1900, *srednji novohrvatski jezik*;
- jezik XX. stoljeća, nas današnjika, *današnji novohrvatski jezik*.

Za tu podjelu možemo reći i da je proizvoljna, no čini mi se da je ona i dosta praktična — da se u školama uči jedna takva podjela (ne nužno ta, ali podjela na jezik stari, srednji i novi), ne bi se događalo da se npr. riječi iz djela Augusta Šenoe nazivaju riječima »starohrvatskoga« jezika.

Značajke nekih od tih šest razdoblja usporedio je Dalibor Brozović s odgovarajućim značajkama razdoblja povijesnoga razvoja drugih jezika u radu *Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću* (*Zbornik zagrebačke slavističke škole*, god. III, knj. 3, Zagreb 1975). Podjele hrvatskoga i podjele drugih jezika — sasvim se dobro slažu, i to bi nas moralo potaknuti na to da i mi tako razmišljamo o podjeli vremena i vremena hrvatskoga jezika.

Slična se podjela može vidjeti i u podjeli na poglavlja knjige *Povijest hrvatskoga književnoga jezika* Milana Mogušā (1995): prva stoljeća pismenosti u Hrvata, XVI. stoljeće, XVII. stoljeće, XVIII. stoljeće i početak XIX. stoljeća, prva polovica XIX. stoljeća, od polovice do kraja XIX. stoljeća, XX. stoljeće.

Naravno, početak jednoga razdoblja nije u njemu samom, u samom tom razdoblju, i posljedice početka nisu samo u tom razdoblju. *Granice su razmazane*, korijeni su dublji. Početke današnjega hrvatskoga štokavskoga jekavskoga standardnoga jezika možemo vidjeti i na koncu XV. stoljeća, dakle u jezičnom vremenu koje se u našim podjelama smješta u prvo razdoblje predstandardnoga

vremena, u razdoblje srednjovjekovne pismenosti, u starohrvatski jezik (i o takvim se počecima govori u priručniku za osnovno jezično obrazovanje, u *Gramatici hrvatskoga jezika* Stjepka Težaka i Stjepana Babića, više izdanja; usp. i radove Stjepana Babića *Hrvatski književni jezik u preporodno doba, Gundulićev jezik prema suvremenome hrvatskome književnom jeziku i Štokavština i današnji književni idiomi na njoj utemeljeni*, skupljeni u knjizi *Hrvatska jezikoslovna čitanka*, Zagreb 1990). Ali to tako s jezikom jest: jezično vrijeme nije jednovremeno, jedno jezično vrijeme može nekako biti istovremeno s drugim.

Ali u svakom se jezičnom vremenu ogleda slika jezičnoga vremena prije. U šestom razdoblju, u današnjem novohrvatskom jeziku, nisu obični oblici dativa, lokativa i instrumentala množine kakvi su bili sasvim obični u prijašnjem, petom razdoblju, u srednjem novohrvatskom jeziku (i prije). Ali oni žive, bar kao stilska rezerva, pa se ponekad (rijetko, ali ipak) i pojavljuju u današnjim tekstovima, da ne govorimo o današnjim izdanjima tekstova iz XIX. stoljeća, koji nam uopće nisu daleki i nerazumljivi.

Slike jezičnoga vremena prije, vide se i za XVIII. stoljeće. Jezik XVIII. stoljeća prepoznajemo u jeziku na početku preporoda. Upravo zato jezik od polovice XVIII. stoljeća do preporoda i možemo nazivati starijim novohrvatskim — jer to i jest novohrvatski jezik, ma u kojem narječju bio. I književni jezik ikavski i jekavski štokavski i kajkavski, sa svim svojim prožimanjima i međusobnim utjecajima, čvrsto su utkani u tkanje srednjega novohrvatskoga jezika, dakle jezika hrvatskoga narodnoga preporoda pa do konca XIX. stoljeća, i današnjega novohrvatskoga jezika.

To što neki traže »čist« jezik u jeziku pisatelja XIX. stoljeća, znači da mogu nalaziti zapravo i još starija stanja.

U tekstu *Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću* pokazao je Dalibor Brozović to da polovica XVIII. stoljeća predstavlja »po mnogočemu možda najvažniju graničnu točku« povijesnih razdoblja razvoja hrvatskoga književnoga jezika, jer je to »razmeđe između prvih triju, tj. predstandardnih razdoblja, i drugih triju razdoblja, u kojima se postepeno izgradio današnji jezični standard«. Zato i jest sasvim opravdano nazivati jezik toga razdoblja upravo *starijim novohrvatskim jezikom*.

Jezik XVIII. stoljeća nama današnjicima dosta je blizak — razumljiv nam je: obične današnje riječi i ondašnje su obične riječi, oblici ondašnji i današnji

malo se razlikuju, sintaksa nije bitno različita (uostalom, zato građa iz književnika XVIII. stoljeća i jest uključena u *Sintaksu hrvatskoga književnog jezika* Radoslava Katičića, Zagreb 1986). Uspoređujemo li upravo stariji jezik s današnjim iz današnjega motrišta, to je tako. A kada se iz današnjega motrišta uspoređuje jezik preporodni s jezikom današnjim, »svatko se može uvjeriti kako je jezik u njoj [u *Danici*] dalek od moderne standardne novoštokavštine«, dok za jezik Kačićev ili Reljkoviće »dojam je posve drugačiji« (D. Brozović, *Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću*). Jezik XVIII. stoljeća jest nadregionalan (za razliku od pokrajinskih pismenih jezika srednjega i mlađega srednjohrvatskoga) kao što je nadregionalan i današnji hrvatski standardni jezik.

Zanimljivo je gledati unazad — naprimjer, tako gledamo iz svojega današnjega motrišta prema preporodnom jeziku, prema pretpreporodnom jeziku, i zanima nas koliko nam je taj stariji jezik razumljiv. No zamislimo drugačiji smjer: gledajmo što je od starijega stanja ostalo u mlađem (što je u mlađem stanju zapravo slika starijega, a što su novine), koliko bi mlađi jezik bio razumljiv za onoga komu je poznat stariji, i koliko bi mu on bio blizak. To znači: koliko bi jezik XVIII. stoljeća bio razumljiv i blizak ljudima doba preporoda i poslije, koliko bi taj jezik osjećali svojim, da ga ne osjećaju starinskim. Djelomičan odgovor na to pitanje imamo i u prvim godištima *Danice*. Kako god zapravo gledali, moramo vidjeti da se jezik *Danice* iz broja u broj mijenja polako — gledamo li sve u svojem kontekstu, zapravo ipak nema naglih skokova. (S jezikom je u vremenu isto kao i u prostoru: nema velikih razlika između susjednih govora, nema velikih razlika između jezičnih stanja *susjednih* u vremenu.)

Velika omiljenost književnih djela iz XVIII. stoljeća u njihovu vremenu, nije jenjala ni u vremenu poslije — i zbog malih razlika u jeziku. Čitaju se veoma popularni *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* fra Andrije Kačića Miošića (iz 1756), *Satir iliti divji čovik* Matije Antuna Reljkovića (1762), a tu su i djela *Sveta Rožalija* Antuna Kanižlića (1780, i prepjev »iz šlavonskoga na horvatski jezik« Ivana Krizmanića), tu je prijevod *Svetoga pisma staroga i novoga zakona* Matije Petra Katančića (obj. 1831, završen oko 1815). Sve to govori o naglu širenju književnoga jezika kao pojave knjige. Knjige se tiskaju sve više, one prodiru u sve šire krugove ljudi. Za bolje razumijevanje proširenosti hrvatskoga književnoga jezika XVIII. stoljeća trebali bismo imati bolju sliku toga kolike su bile naklade ondašnjih knjiga (od kalendara i poučnica do književnih djela), kolike su im bile cijene, tko si ih je mogao priuštiti, i koji su slojevi uopće bili zainteresirani za

knjigu (a u obzir moramo uzeti i širenje školstva) — i u onom, ondašnjem kontekstu to usporediti s odgovarajućim stanjem u preporodno doba, ili s odgovarajućim stanjem u ovo naše doba. Naravno, posebno bi trebalo kontekstno usporediti glasila (u što bismo mogli uračunati i spomenute kalendare) — primjerice, što znači po 500 primjeraka naklade prvih osam brojeva *Kraljskoga Dalmatina* i 600 devetoga broja, u odnosu na čitateljstvo (koje su sačinjavali župnici i poneki službenik). Zanimljiv je podatak iz vremena tik pred preporodnim: 1818. Antun Nagy tiskao je *Novi i stari kalendar horvatski* u nakladi od 700 primjeraka, no nije prodana ni polovica (taj i još nekoliko zanimljivih podataka koji kazuju kako je uoči preporoda »književna proizvodnja bila veoma slaba« te da »nije za nju bilo ni velikoga zanimanja«, mogu se pročitati u članku S. Babića *Hrvatski književni jezik u preporodno doba*).

Potrebno je dobro istražiti sam jezik — ne samo rječnik, nego i drugo (oblike, sintaksu). Čestotni rječnik jezika XVIII. stoljeća i jezika preporodnoga i mlađega, s odostražnim rječnikom, s uspoređivanjem odgovarajućih tekstova (pjesma s pjesmom, proza s prozom, vijest s viješću, proglas s proglasom itd., bez *miješanja*), pokazali bi veliku bliskost tih jezika ne samo u rječniku nego i u oblicima i drugome. To je posao koji nas tek čeka.

Ali već i ono što sada znamo pokazuje da hrvatski jezik XVIII. stoljeća, ma u kojem narječnom obliku, možemo nazivati *starijim novohrvatskim jezikom*, upravo *novohrvatskim jezikom*, jezikom koji je kroz male promjene i *dopune* novinama novoga vremena i preko *srednjega novohrvatskoga*, od preporoda do konca prošloga stoljeća — postao našim današnjim jezikom XX. stoljeća, *novohrvatskim, hrvatskim jezikom*.